

Александар Крстић

**Владимир Кривошејев: ВАЉЕВО, НАСТАНАК И РАЗВОЈ
ГРАДА – ПРИЛОЗИ ЗА УРБАНУ ИСТОРИЈУ, ОД ПРВОГ
ПОМЕНА ДО СРЕДИНЕ XIX ВЕКА, Ваљево 1997**

Владимир Кривошејев је добар пример за тврдњу коју налазимо на почетку његове књиге да су се локалном историјим код нас углавном бавили аматери, али да у последње време школовани историчари и институције за заштиту културних добара преузимају изучавање локалне прошлости. Постдипломац на групи за националну историју новог века на Филозофском факултету у Београду, рођен у Ваљеву, В. Кривошејев ради као кустос-историчар у Народном музеју Ваљева, руководећи музејским депандансом „Муселимов конак“. Аутор је већег броја историографских и музеографских радова.

Полазећи од чињенице да историјске синтезе на националном нивоу нису могуће без квалитетних сазнања о прошлости мањих територија, те да постоје велике празнине у историји Ваљева, које се нарочито односе на турски период, аутор узима у задатак да одговори на неколико питања која су, по њему, остала без целовитог одговора. То су, првенствено, следећа питања: када и како је настало Ваљево, како је добило име, како се развијало, да ли је Тешњар заиста првобитно градско језгро, односно да ли је лева обала Колубаре била ненастаљена и, коначно, како се током времена кретао број становника града? Да би на та питања одговорио, и да би у основним цртама реконструисао историју Ваљева, Кривошејев се прихватио посла да сва сазнања о урбаној историји Ваљева систематски скупипи на једно место, да их упоредно анализира и критички вреднује, износећи увек и свој суд о ономе што је остало нерешено и нејасно. Своју синтезу започиње првим поменом града 1393. године, осврћући се на претходни развој Ваљевске котлине, колико је то било могуће, а завршава средином XIX века, будући да сматра да новија епоха због великог броја сачуваних извора захтева потпуно различит историографски приступ, а тада је већ установљена и данашња урбанистичка мрежа Ваљева. Треба поменути да Кривошејев, обрађујући поједине периоде развоја града, доноси као

прилоге и делове историјских извора које у основном тексту коментарише, стварајући тако, како сам каже, „интерну хрестоматију”. Са друге стране, критички апарат сведен је на најнеопходнију меру, тако да упућује на коришћену литературу, а не замара обичног читаоца.

У предговору, насловљеном „Ваљевска историографија у потрази за прошлошћу завичаја”, Кривошејев после теоријског разматрања о научном и ненаучном у историографији, о циљу историјског рада и неопходности историјске методологије, доноси преглед развоја историографије о Ваљеву, од радова антропогеографа Љубомира Павловића, преко прекретнице која настаје 1966. са изласком првог броја „Гласника Историјског архива Ваљева”, када ваљевска историографија од завичајне прераста у научну, локалну и регионалну, па до данашњег дана. Поред набрајања културно-научних институција, издавачких предузећа и листова који су издавали историјска дела везана за прошлост Ваљева, аутор помиње и школоване историчаре који су последњих деценија писали о Ваљеву, као и неисторичаре који су се са успехом бавили ваљевском прошлошћу.

После увода, у коме доноси основне податке о Ваљеву данас и његовом географском положају, те објашњава значење појмова града и трг у средњем веку и генезу тих појмова до њихових данашњих значења, као и значење појмова касаба, паланка и варош, Кривошејев у поглављу „Ваљево пре Ваљева” даје општи преглед развоја ваљевског краја од палеолита до времена кнеза Лазара у оквиру ширег историјског процеса. У овом поглављу има, међутим, и неколико непрецизности, као тврдња да бугарски цар Симеон заузима „многе Склавиније”, загосподаривши и територијом Србије, или да после његове смрти „словенски великаш” Часлав „обнавља независност словенске власти на тлу Србије, постављајући тако темеље средњовековне српске државе” у чији састав улази и ваљевски крај као прагматична област” Познато је, наиме, да је Часлав српски кнез који обнавља српску државу, на чијем су се челу налазили његови преци засигурно већ дуже од једног века.

У настанку овог поглавља Кривошејев, полазећи од археолошког открића темеља средњовековне цркве на ушћу Градца у Колубару (код градског стадиона) покушава да одговори на питање да ли се ради о манастиру Градац који помиње византијска повеља из XI века, или о манастиру Ваведање, познатом из турских извора из треће деценије XVI века. У вези са овим, аутор износи и хипотезу Александра Ломе да се град Колубара, споменут 1319, можда може довести у везу са Ваљевом.

Поглавље „Историјско Ваљево” прати ваљевску историју од првог помена трга у дубровачком документу 1393. године до предвечерја српске револуције. У првом делу поглавља Кривошејев износи хипотезу да се трг Ваљево развио током XIV века око поменутог манастира, односно манастирског села и његовог саборишта услед повољног географског положаја као раскрсница путева према Босни, Угарској и унутрашњости Србије. Аутор затим разматра порекло имена Ваљева и од понуђених хипотеза најприхватљивијом чини му се она да је име

Ваљево присвојни придев изведен од личног имена Ваљ. Потом прелази на развој трга Ваљево у држави српских деспота, када се трг уздиже првенствено захваљујући трговини коју су на њему обављали дубровачки трговци, те је стога и остала забележена у Дубровачком архиву. Где се, међутим, тачно налазио средњовековни трг, како је изгледао, колико је становника имао, не може се утврдити на основу архивских података, а археолошка ископавања нису вршена.

Освојено 1458, Ваљево улази у састав Смедеревског санцака и постаје доцније, центар Ваљевске нахије. После драматичног опадања, од треће деценије XVI века започиње убрзани развој Ваљева, које се после покорвања Угарске нашло у дубокој унутрашњости Османске царевине. Пописи спроведени између 1528. и 1560. јасно показују претварање српског трга у турску касабу: број становника повећао се три пута, а број православних Срба опао је за једну трећину. Врхунац развоја под турском влашћу Ваљево доживљава средином XVII века, када га је (1660) посетио и описао Евлија Челебија. Подробно анализирајући записе путописца, а нарочито Челебијин, Кривошејев закључује да се трговачко-занатска чаршија налазила на месту Тешњара, на десној обали Колубаре, а да је на пространој, левој обали био претежно стамбени део касабе, подељен на махале, у коме се налазила и мусала (врста парка). Ваљево, тада хас смедеревског санцакбега, у поређењу са осталим местима Србије и Босне, био је касаба средње величине.

У време Бечког рата заузимао и паљено два пута од аустријских трупа, 1688. и 1697, Ваљево је после Карловачког мира наставило живот касабе, да би се после Пожаревачког мира 1718. нашло у оквиру аустријске Краљевине Србије. О претварању Ваљева у европску варош Кривошејев пише детаљно, анализира аустријске документе, географске карте и описе вароши и утврђења (шанца) које је изграђено између 1723. и 1728. и било седиште Ваљевског катапената народне милиције, на челу са капетаном Јефтом Витковићем. У скоро пустој Србији Ваљево је трећа варош, после Београда и Пожаревца.

После победе над Аустријанцима код Ваљева 1737. Турци ову варош поново претварају у касабу које ће крајем XVIII века имати три пута више становника него у време аустријске власти, али ће бити дупло мања него у време Челебијиног описа. Кривошејев подробно анализира и два аустријска плана Ваљева настала у време Кочине крајине, покушавајући да убицира уцртане цамије, мост и старо утврђење, за које сматра да је било на брду Попаре.

Завршно поглавље књиге носи наслов „У сусрет модерном Ваљеву” и обрађује историју вароши од сече кнезова и српске револуције до средине XIX века. Аутор прво излаже главне догађаје из Првог устанка везане за Ваљево и важну етничко-демографску промену која у вароши тада наступа одласком турског и доласком српског становништва, и настоји да реконструира тадашњи изглед Ваљева на основу записа проте Матеје Ненадовића и Симе Милутиновића (тешњарска чаршија, положај српске махале-цемата у Тешњару, муселимов конак и зграде

око њега, фортификације). Потом излагање се фокусира на чињеницу да је Ваљево после 1815. било лоцирано првенствено на десној обали Колубаре, док је пространија, лева обала после исељавања Турака (1841. више у вароши није било ниједног Турчина) углавном запустела, па је чак испарцелисана у баште. Узрок овој појави, која је створила погрешну традицију, задржану чак и у локалној историографији, да је старо језгро града био Тешњар, Кривошејев види у чињеници да се у Ваљево досељавало претежно српско становништво које се бавило занатима и трговином, па му је за насељавање и одговарала трговачко-занатска чаршија на десној обали Колубаре. Аутор такође настоји да лоцира објекте које путописци Јоаким Вујић и Георгије Магарашевић помињу у Ваљеву 1826-27. (двор Јеврема Обреновића, суд, школу, малу дрвену цркву, главни сокак са дућанима, турска гробља и друге).

Важан помак у развоју града наступа 1832-33. када кнез Милош наређује пресељавање вароши на леву обалу Колубаре, а његов повереник Перуничкић врши регулацију тога простора. Ипак, није дошло до пресељења већ до ширења вароши на леву обалу, тако да и Тешњар наставља да се развија. Важне податке о тадашњем изгледу Ваљева доноси нови регулациони план инжињера Николе Јовановића из 1855. године, који Кривошејев детаљно разматра сокак по сокак, упоређујући са данашњим стањем, нарочито обраћајући пажњу на путне правце према Београду, Ужицу, Шапцу и Босни, као и на промене корита Колубаре и Градца чији токови тада још нису били регулисани. Анализирајући потом такође детаљно, урбанистички план из 1855, који чини основу данашњег изгледа Ваљева (сечење улица под правим углом, регулација водотокова) аутор закључује да је Ваљево можда једина варош Кнежевине Србије која се паралелно развијала на обе речне обале.

Закључујући свој преглед историје Ваљева, Кривошејев истиче да је насеље настало пре свега због путног чворишта, јер у његовој околини није било ни рудних богатстава, ни нарочитих пољопривредних ресурса, те оно, иако од великог значаја за ширу територију, није могло да се развија међу најелитнија насеља на овим просторима.